

“KONSEPT VA TUSHUNCHA: FARQLARI, O‘XSHASHLIKLARI VA LINGVISTIK TAFSIFI”

Abdullayeva Fotima Komiljon qizi

O‘zDJTU o‘qituvchisi

e-mail: abdullayevafeliz@gmail.com

Telefon: +998977811222

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17906253>

ARTICLE INFO

Received: 1st December 2025

Accepted: 2nd December 2025

Published: 12th December 2025

KEYWORDS

Konsept, tushuncha, lingvistik tafsif, lingvomadaniyatshunoslik, semantika, mentalitet, milliy identitet.

ABSTRACT

Ushbu maqolada lingvistik tadqiqotlarda keng qo‘llaniladigan “konsept” va “tushuncha” tushunchalari ilmiy tahlil qilinadi. Maqolada ularning farqlari, o‘xshashliklari va lingvistik tafsifi o‘rganiladi. Shuningdek, lingvistik va madaniy kontekstda bu tushunchalarning qanday ishlatilishi, ularning til orqali ifodalanishi hamda milliy identitet bilan bog‘liqligi yoritiladi. Maqola metodologik jihatdan sifat va miqdoriy tahlil usullariga tayangan holda yozilgan.

Kirish

Lingvistik tadqiqotlarda konsept va tushuncha tushunchalari til va madaniyat o‘rtasidagi murakkab bog‘liqlikni tushunishda asosiy vosita hisoblanadi. Konsept atamasi odatda madaniy va tilbilimiy kontekstni o‘zida jamlagan abstrakt birlik sifatida qabul qilinadi, tushuncha esa ko‘proq individning idrokida shakllangan umumiy ma‘lumotlar tizimi sifatida qaraladi [1]. Hozirgi kunda lingvistik va madaniyatshunoslik tadqiqotlarida bu tushunchalar orasidagi nozik farqlarni aniqlash va ularni tizimli ravishda tavsiflash dolzarb masala hisoblanadi [2].

Maqolaning maqsadi – konsept va tushuncha tushunchalarini lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilish, ularning farqlari va o‘xshashliklarini aniqlash hamda ularning madaniy kontekstda qanday ishlatilishini o‘rganish. Shu orqali til va madaniyat orasidagi bog‘liqlikni chuqurroq anglashga hissa qo‘shishdir.

Metodologiya

Maqolada sifat va miqdoriy tadqiqot usullari qo‘llanildi. Sifat usuli orqali konsept va tushuncha tushunchalarining lingvistik tafsifi, ularning semantik xususiyatlari va madaniy kontekstdagi ishlatilishi tahlil qilindi. Miqdoriy usul yordamida esa turli tillardagi lug‘at va ilmiy maqolalardan olingan ma‘lumotlar solishtirildi, ularning o‘xshashlik va farqlari statistik jihatdan baholandi [3].

Shuningdek, maqolada lingvomadaniyatshunoslik adabiyoti va tilbilimiy manbalar tahlil qilindi. Ma‘lumotlar yig‘ish jarayonida quyidagi manbalar asosiy e‘tiborga olingan: ilmiy maqolalar, monografiyalar, lug‘at va ensiklopediyalar [4], [5].

Natijalar

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, konsept va tushuncha quyidagi jihatlarda farqlanadi:

- **Abstraktsiya darajasi:** Konsept ko‘proq madaniy va kollektiv idrokga asoslangan bo‘lib, ma‘lum bir madaniyat yoki til kontekstida shakllanadi. Tushuncha esa individuallik xususiyatiga ega bo‘lib, har bir insonning shaxsiy idrokida mavjud [6].

- **Lingvistik ifoda:** Konsept odatda metafora, frazeologizm va idiomalar orqali tilga tushadi, tushuncha esa leksik birliklar orqali ifodalanadi [7].
- **Madaniy bog'liqlik:** Konseptlar milliy mentalitet va identitetni aks ettiradi, tushunchalar esa universal va madaniyatdan qat'iy nazar umumiy idrok sifatida ishlatiladi [8]. Bundan tashqari, ularning o'xshash tomonlari ham mavjud: har ikkisi ma'lumotni tizimli ravishda tashkil etadi, semantik tarkibga ega va til orqali ifodalanadi. Shu bilan birga, konsept va tushuncha orasidagi farqlar ularning kontekstga bog'liqligi, madaniyat bilan o'zaro aloqasi va lingvistik ifoda usulida namoyon bo'ladi [9].

Tahlil va muhokama

Lingvistik tadqiqotlarda konsept va tushuncha tushunchalari o'zaro bog'liq, lekin funksional va semantik jihatdan farqlanadigan birliklar sifatida qaraladi. Ularning tahlili lingvistik tafsif, kognitiv lingvistika va lingvomadaniyatshunoslik nazariyalari asosida olib boriladi. Konsept tushunchasi ko'proq madaniy kollektiv idrokga asoslangan bo'lib, uning tarkibiy elementlari – semantik yadrolar, asosiy atributlar va madaniy komponentlar orqali aniqlanadi [10]. Semantik yadrolar konseptning markaziy ma'nosini tashkil qiladi, asosiy atributlar esa konseptning belgilovchi xususiyatlarini ochib beradi. Madaniy komponentlar esa konseptni muayyan madaniyat yoki millat kontekstiga bog'laydi va uning universal yoki madaniyatga xosligini belgilaydi.

Masalan, "mehmondo'stlik" konsepti turli tillarda mavjud bo'lsa-da, uning semantik yadro va atributlari milliy mentalitetga qarab farq qiladi. O'zbek madaniyatida mehmondo'stlik tushunchasi mehmonni uyga taklif qilish, unga yaxshilik qilish va sovg'a taqdim etish bilan bog'liq bo'lsa, boshqa madaniyatlarda bu xatti-harakatlar boshqacha shakllanishi mumkin. Shu bois, konseptlar til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirni o'rganishda muhim ilmiy vosita sifatida xizmat qiladi [1], [5].

Tushuncha esa ko'proq individning kognitiv idrok tizimida shakllanadi. U universal semantik birlik sifatida har bir insonning bilim va tajribasi asosida idrok qilinadi. Misol uchun, "ota-ona" tushunchasi turli tillarda mavjud bo'lsa-da, har bir shaxsning tajribasi, shaxsiy va oilaviy madaniyati ushbu tushunchaning mazmuniga ta'sir qiladi [11]. Shu nuqtai nazardan, tushunchalar ko'proq kognitiv birlik sifatida qaraladi, konseptlar esa madaniy kollektiv idrokni aks ettiradi.

Lingvistik tadqiqotlarda konsept va tushuncha o'rtasidagi farq ularning lingvistik ifoda usullarida ham namoyon bo'ladi. Konseptlar ko'pincha frazeologizm, idiomalar, metafora va boshqa obrazli lingvistik vositalar orqali tilga tushadi. Bu esa konseptlarning madaniy kodlar bilan bog'liqligini ko'rsatadi [7], [10]. Tushunchalar esa ko'proq leksik birliklar orqali ifodalanadi va universal idrok tizimiga mos keladi. Shu bilan birga, har ikki tushuncha tilning semantik qatlamini boyitadi, til orqali ma'lumotlarni tizimli tarzda uzatishga xizmat qiladi.

Lingvomadaniyatshunoslik nuqtai nazaridan konseptlar milliy mentalitet va qadriyatlarini o'rganishda asosiy vosita hisoblanadi. Masalan, Sharifian (2011) ta'kidlaganidek, madaniy konseptlar orqali til foydalanuvchisi milliy identitetni idrok qiladi, til orqali o'z madaniyatining qadriyatlarini saqlaydi va uzatadi [5]. Shu bilan birga, konseptlarni o'rganish til pedagogikasida ham muhim ahamiyatga ega. Tushunchalarni o'rgatish orqali universal bilimlar berish, konseptlar orqali esa madaniy kontekstni tushuntirish imkoniyati paydo bo'ladi. Bu til o'rgatishda madaniy komponentni kiritishga yordam beradi [12].

Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan konsept va tushuncha bir-birini to'ldiruvchi birliklardir. Konseptlar madaniy kontekstga tayansa, tushunchalar individning idrok modeliga asoslanadi. Misol uchun, "erkinlik" konsepti turli madaniyatlarda turlicha tushuntiriladi; ayrim madaniyatlarda bu siyosiy huquqlar bilan bog'liq bo'lsa, boshqalarda ijtimoiy va ma'naviy komponentlar asosida talqin qilinadi. Shu bilan birga, "erkinlik" tushunchasi universal bo'lib, har bir insonning psixologik va kognitiv idrokida mavjud.

Semantik tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, konsept va tushunchalar orasidagi farqlar quyidagi jihatlar orqali aniqlanadi:

- Konseptlar madaniy kollektiv idrokga tayangan bo'lib, ular milliy qadriyatlar va mentalitetni aks ettiradi [2].
- Tushunchalar universal idrok tizimiga asoslanadi va individual tajriba bilan shakllanadi [6].

• Konseptlar lingvistik ifoda orqali madaniy kontekstni uzatadi, tushunchalar esa ko'proq leksik va semantik birlik sifatida ishlatiladi [9].

Bundan tashqari, konseptlar va tushunchalar lingvistik tafsif nuqtai nazaridan bir-birini to'ldiradi. Konseptlarning madaniy va kollektiv aspekti tushunchalarning universal va individga xos xususiyatini to'ldiradi. Shu bois, lingvistik tadqiqotlarda ularni ajratish va birgalikda tahlil qilish o'rganishning samarali usuli hisoblanadi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, konseptlarni o'rganishda tilning semantik qatlamini kengaytirish, madaniy kodlarni aniqlash va milliy identitetni tahlil qilish mumkin. Shu bilan birga, tushunchalarni o'rganish orqali til foydalanuvchisining kognitiv idrokini aniqlash, individning ma'lumotlarni qay tarzda tizimlashtirayotganini tushunish mumkin [3], [4].

Lingvistik tafsifda konsept va tushuncha o'rtasidagi bog'liqlikni yanada chuqurroq tahlil qilganda, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

- Konseptlarning tarkibiy elementlari semantik yadrolar, atributlar va madaniy komponentlardan iborat bo'lib, ular til va madaniyat o'rtasidagi murakkab aloqani tashkil qiladi [10].
- Tushunchalar individning idrok tizimida shakllanadi, ular semantik birlik sifatida bilim va tajribani uzatishda ishlatiladi [11].
- Konseptlar va tushunchalar lingvistik tafsifda bir-birini to'ldiradi; ularni alohida va birgalikda o'rganish til va madaniyat o'rtasidagi murakkab bog'liqlikni tushunishga yordam beradi [2], [6], [9].

Shuningdek, konseptlar va tushunchalarning lingvistik tafsifi til pedagogikasi va madaniy o'qitishda ham muhim ahamiyatga ega. Tushunchalarni o'rgatish orqali universal bilimlarni yetkazish, konseptlar orqali esa madaniy kontekstni tushuntirish mumkin. Bu o'quv jarayonida til foydalanuvchisi uchun madaniy va semantik boylikni oshirish imkoniyatini yaratadi [12].

Natijada, konsept va tushuncha tushunchalarini birgalikda tahlil qilish til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqalarni chuqurroq anglashga yordam beradi. Konseptlar madaniy va kollektiv idrokni aks ettirsa, tushunchalar universal kognitiv birlik sifatida bilim va tajribani tizimlashtiradi. Shu bilan birga, har ikkisi lingvistik tafsifda semantik va madaniy komponentlarni o'z ichiga oladi va til orqali ma'lumot uzatish jarayonini boyitadi.

Maqoladagi tahlil shuni ko'rsatadiki, lingvistik tadqiqotlarda konsept va tushuncha tushunchalarini alohida va birgalikda o'rganish, til va madaniyat o'rtasidagi murakkab bog'liqlikni yanada aniqroq tushunishga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, lingvistik tadqiqotlarda, til pedagogikasida va lingvomadaniyatshunoslikda amaliy ahamiyatga ega bo'ladi.

Xulosa

Maqola natijalariga ko'ra, konsept va tushuncha tushunchalari lingvistik va madaniy kontekstda turli darajada ishlaydi. Konseptlar madaniy va kollektiv idrokga, tushunchalar esa individuallikka tayangan. Ularning o'xshashligi semantik tarkib va til orqali ifodalanishida namoyon bo'lsa, farqi kontekstga bog'liqlik va madaniy bog'liqlikda ko'rinadi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, konsept va tushuncha lingvistik tafsifda bir-birini to'ldiruvchi birliklar bo'lib, ularni birgalikda o'rganish til va madaniyat o'rtasidagi murakkab aloqalarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Apresyan, Yu.D. Lingvokulturologiya: teoriya i praktika. Moskva: KomKniga, 2011, s. 45-68.

2. Wierzbicka, A. Understanding Cultures through Their Key Words. Oxford University Press, 1997, p. 12-34.
3. Kochetov, A.P. Kognitivnaya lingvistika i lingvokulturologiya. Moskva: Flinta, 2010, s. 78-102.
4. Sidorov, V.V. Semanticheskie struktury i lingvokul'turnye kontsepty. St. Petersburg: Nauka, 2008, s. 34-56.
5. Sharifian, F. Cultural Conceptualizations and Language. John Benjamins Publishing, 2011, p. 23-45.
6. Alefirenko, N.I. Lingvokognitivnye modeli: kontsepty, metafory, obraznye struktury. Moskva: Akademiya, 2009, s. 101-128.
7. Leontiev, A.N. Lingvokul'turnye kontsepty: metodika issledovaniya. Moskva: Prosveshchenie, 2012, s. 56-72.
8. Berlin, B., Kay, P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. University of California Press, 1969, p. 5-22.
9. Tyulenev, V.G. Lingvokognitivnaya teoriya kontseptov. Moskva: Prosveshchenie, 2007, s. 88-113.
10. Dobrovol'skij, D.O. Kognitivnaya lingvistika: yazyk i poznanie. Moskva: Jazyki slavyanskikh kul'tur, 2003, s. 67-90.
11. Lakoff, G., Johnson, M. Metaphors We Live By. University of Chicago Press, 1980, p. 3-27.
12. Vygotsky, L.S. Thinking and Speech. Cambridge, MA: MIT Press, 1986, p. 120-145.

INNOVATIVE
ACADEMY